

Temesvár magyar irodalmi és művelődési élete

MUTATVÁNY A ROMÁNIAI MAGYAR IRODALMI LEXIKON 5. KÖTETÉBŐL

A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon elkészítésének elgondolása a Magyar Athaenas megjelenésének 200. évfordulójához kapcsolódva, 1968-ban született. Kezdeményezője Balogh Edgár volt, a megvalósítás alapjául szolgáló szócikkjegyzéket Venczel József állította össze, háttérintézménye az 1970-ben létrehozott Kriterion Könyvkiadó. Újraalakulása után a lexikoni munkának az Erdélyi Múzeum-Egyesület adott otthont és nyújtott – az Arany János Közalapítvány révén – anyagi hátteret, ennek megfelelően az újabb köteteknek társkiadója is.

Számos viszontagság után az I. (A–F) kötet 1981-ben jelent meg, a II (G–Ke) kötet – amely 1983-ra már kiadásra készen állott, a romániai diktatúra bukása után, 1991-ben. Mindkét kötetnek Balogh Edgár volt a főszerkesztője, akinek az 1994-ben megjelent III. (Ki–M) létrejöttében is oroszlánrésze volt, de még a 2002-ben tető alá hozott IV. (N–R) és a közeljövőben megjelenő V. (S–ZS) kötetben is vannak szócikkei. Ő a főszerkesztői feladatokat a III. kötettől Dávid Gyulára ruházta át.

Az eredeti elképzeléseknek megfelelően a személyi szócikkek mellett a lexikon összefoglalókat tartalmaz a jelentősebb erdélyi városok magyar szellemi életéről, a sajtóról, a könyvkiadásról, az erdélyi irodalmi élet különböző jelenségeiről, összefüggéseiről.

A RMIL eddig megjelent négy kötete az EME és az OSZK honlapján elektronikus formában is hozzáférhető.

Az itt következőkben mutatványt közlünk a május végén megjelenő V. kötetből.

Dávid Gyula

*

Temesvár magyar irodalmi és művelődési élete

A korábban első sorban német szellemiségű város és kulturális központ szellemi életében a magyar nyelvű műveltség csupán a 19. század második felében jelent meg és a kiegyezés után bontakozott ki. Első lapja, az 1872-től 1919-ig megjelenő a Temesi Lapok volt – amelyik később Délmagyarországi Lapok, illetve Délmagyarországi Közlöny címet viselte –, ezt követte 1903-tól a *Temesvári Hírlap. Állandó magyar szintársulata 1875-ben kezdte meg tevékenységét; 1903-ban alakult meg az *Arany János Társaság, amely ettől fogva tömörítette az irodalom, a művészet, a tudomány bánsági képviselőit. Jelentős volt a szerepe az Ormós Zsigmond által 1871-ben alapított Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulatnak is, amelynek egyik maradandó tette 1877-ben a temesvári múzeumi gyűjtemény létrehozása, s 1888-ban önálló hajlékának felépítése.

Irodalmi közszellemét az I. világháború végéig az ott református lelkészként élő Szabolcska Mihály népnemzeti epigonizmusa, Ady és a holnaposok ellen hadakozó konzervatívizmusa uralta. 1908 őszén alakult meg a nagyváradi Holnap mintájára a Dél Irodalmi Társaság, amely az irodalmi megújulás bánsági híveit tömörítette, s amely 1910-ben kiadta a Magyar Dél c. folyóiratot. Az I. világháború idején megállt ugyan a város látványos gazdasági fejlődése, s az irodalmi és művészeti élet is megsínylette a főhatalomváltozást, de alapjában véve nem hozott különösebb megrázkódtatást Temesvár magyar kulturális élete számára. Gozdu Elek elhunyt (1919) után is maradtak magyar írói, művészei, továbbra is megjelent a Temesvári Hírlap, a legtöbb társaság folytatta tevékenységét, sőt az 1920-as évek elején bizonyos pezsgés is észlelhető volt a Bega-parti város irodalmi és művészeti életében. Ekkor napvilágot látott néhány rövid életű irodalmi folyóirat (Május, Új Kelet, Új Világ), Gokler Gyula *Színház és Mozi (1922–32), Bossan Dezső Temesvári Színház (1923), Kubán Endre *Komédia címmel szerkesztett színházi lapot, Kóra Korber Nándor és Endre Károly *Fajankó címmel satirikus élclapot, ez utóbbi köré a Bánság legjobb művészei csoportosultak.

Már 1919-ben, a Bega-parti város szerb megszállása alatt és 1920-ban megjelennek a háború utáni első magyar könyvek: Dinnyés Árpád Páratlan hasonlatosság c. bűnügyi regénye, Fehér Olga (Hét novella. Tv. 1919; Novellái. Uo. 1920), Brázay Emil (Lóri, a vörös méreg. Uo. 1920) és Stepper Vilmos (Ritta. Uo. 1919) novelláskötetei, Uhlyárik Béla (A paripa. Párbeszéd. Uo. 1919 és Szatíra 1 felvonásban Uo. 1920) színművei, Lovich Ilona (*Íme a lelkem*. Uo. 1919); Somló Lipót (Romok útján. Háborús versek, uo. 1920), Bardócz Árpád (Japán versek. Uo. 1920), Szabolcska Mihály (Eszmények, álmok. Uo. 1921) és Kóro Pál (Kubán Endre) verskötetei, továbbá a Bánáti Kalendárium az 1920. évre, valamint Rech K. Géza szerkesztésében a Magyar családok képes nagy naptára. Szabolcska Mihály azzal a bevallott gyakorlati céllal jelentette meg verses kötetét, hogy valamelyest enyhítse és pótolja a magyar könyvek, kiadványok Romániában Trianon után krónikus méreteket öltött hiányát.

A kezdeti lendület azonban hamar alábbhagy, az irodalmi lapok sorra megszűnnek, a később indulók pedig (Holnap, *Szelektor, *Repríz, *Új Század) csak rövid ideig tudják tartani magukat. Egyedül a Kubán Endre szerkesztette Gyerekújság (1924–28), a Gokler Gyula irányította Színház és Mozi, valamint Brázay Emil kétes értékű hetilapja, *A toll (1920–39) hosszabb életű. Ebben jelentek meg többek között Goór Pál, Stepper Vilmos és a színész-rendező Fekete Mihály publicisztikái is.

Új korszakot nyitott a város sajtóéletében Franyó Zoltán odaköltözése 1925-ben. Több olyan lapot alapított, illetve szerkesztett hosszabb időn át (*Esti Lloyd,* 6 Órai Újság, 5 Órai Újság, Tíz Perc), amelyeknek hatása tartósan meghatározta a Bánság, sőt az egész romániai magyar sajtó arculatát. Ő az irodalmi haladás, a politikai radikalizmus propagátora volt, szembeszállt nem csak az Arany János Társaság konzervatívizmusával, hanem az Erdélyi Helikkonnal is. Körülötte megélenkült a város magyar szellemi élete: több művészeti esemény, politikai megnyilvánulás kezdeményezője, szervezője volt. A II. világháború alatti ténykedése miatt az 1940 évek második felében 1957-ig félreállították, eltiltották a közléstől s két és fél évig fogva is tartották. Emiatt, kiszabadulását követően, műfordításait s elsőként kiadott kötetét Lajta Géza néven jelentette meg.

A II. világháború után újrászerveződött magyar irodalmi életet, akárcsak a hőskorét, megélenkülő irodalmi szervezkedések (a Bánsági Magyar Írók Egyesülete megalakítása és néhány folyóirat-alapítási kísérlet) jellemzi: 1949-ben indul a *Bánsági Írás, 1957-ben a Romániai Írók Szövetsége temesvári fiókjának magyar kiadványaként a *Bánsági Üzenet; a temesvári és környékbeli magyar írókat 1946-ban a Bánsági magyar írók antológiája, 1961-ben a *Bánáti Tükör című, a bánsági fiatal költőket bemutató Hangrobbanás (Tv. 1975) és a hetvenes–nyolcvanas években a *Lépcsők című antológia (utóbbinak négy kötete) tömörítette. Közben 1967-ben a Népi Alkotások Háza is kiadott egy kisanológiát Egy szellet fény címmel, amely az aradi és temesvári tollforgatók írásait tartalmazta.

A magyar könyv iránt növekvő helyi érdeklődést érzékeltetik a temesvári intézmények, iskolák, egyesületek által létrehozott magyar könyvtárak is. A Bega-parti város első nyilvános kölcsönkönyvtárát és olvasótermét 1815-ben a lapszerkesztő és nyomdatulajdonos Klapka József létesítette, akit 1819-ben Temesvár polgármesterévé választottak. A Temesvár-Gyárvárosi Társaskör 1844-ben alapította meg könyvtárát; 1850-ben a Temesvári Kereskedelmi és Iparkamara; 1853-as alapítású a római katolikus papnevelde könyvtára, 1878-ban létesült a Józsefvárosi Társaskör könyvtára, 1895-ös alapítású a városi közkönyvtár, 1903-ban hozza létre könyvtárát az Arany János Társaság. A közönségérdeklődés jele, hogy működött a városban néhány vállalkozásszerű magyar kölcsönkönyvtár is (a Temesvári Hírlap Kölcsönkönyvtára, a Lázár Kölcsönkönyvtár, a Légrádi Kölcsönkönyvtár), s egyes könyvesboltok (például a Löbl Nővérek Könyvesboltja) is tartottak fenn kölcsönkönyvtárakat.

A város szellemi életében – bár a szervezésből, irányításból csak alkalmanként és időszakonként vette ki részét – jelentős hatást gyakorolt Endre Károly is. Rövidebb-hosszabb ideig a Bánság fővárosában élt és szerepet játszott a költők közül Bardócz Árpád, Jörgné Draskóczy Ilma, Kozmuth Arthur, Finta Zoltán, Méliusz N. József, Ormos Iván, Sas Jolán, a regényíró Markovits Rodion, Asztalos Sándor, Szirmai László, Török Sándor, Kubán Endre, a novellista Bach Gyula, Kalotai Gábor, ifj. Kubán Endre, Uhlyárik Béla, Dimény István, az esszéíró Czirbusz Géza, Turóczi-Trostler József, Hauser Arnold, Bechnitz Sándor, Gálos Rezső, Sztura Szilárd, Déznai Viktor, a zenekritikus Járosy Dezső, Braun Dezső, Erdélyi Lajos, a publicista Halász István, Kakassy Endre, Gárdonyi István, Cseresnyés Kirschner Sándor, Izsák László.

Mivel Temesváron nem sikerült hosszabb életű irodalmi lapot alapítani, az írók, művészek a tekintélyes napilapok köré csoportosultak. A legtöbb újság gazdagon összeállított vasárnapi melléklettel jelent meg, s pályázatok kiírásával irodalomszervezői feladatokat is vállalt. Különösen a *Temesvári Hírlap és a *6 Órai Újság jeleskedett ezen a téren (az előbbi rendszeresen közölte Ferenczy József festőművész műkritikáit, művészeti írásait). De jelentek meg irodalmi vonatkozású írások a *Déli Hírlapban (1925–44), az *Esti Lloydban, az 1930-ban Temesváron szerkesztett *A Napban és Orich Viktor lapjában a Temesvári Futárban is. Ezek egy része a magyar könyvkiadásban is részt vállalt: Brázay Emil lapja Pán Könyvtár címmel 1922–26 között 19 kötetből álló sorozatot jelentetett meg, két év alatt (1930–31), 32 kötetes sorozatot adott ki a Temesvári Hírlap, könyvsorozatát jelentetett meg az Arany János Társaság (Arany János Társaság Könyvei, Szépirodalmi és Szépműtani Közlemények) és a 6 Órai Újság, ez utóbbi Literatura címmel.

Temesvárnak a nyomdaipara is igen fejlett volt. A két világháború között csak a magyar könyv- és lapkiadás tekintetében számba vehető nyomdáinak száma 64, amelyekben 1919–40 között összesen 421 magyar nyelvű könyvet állítottak elő. A könyvtermés jelentős része (312 cím, a teljes magyar könyvtermelés 74,11%-a) 7 nyomdából került ki: a Moravetz Nyomdából (137 cím), a Hunyadi Grafikai Műintézetből (36 könyv és 36 sajtótermék), a Helicon Bánáti Nyomdából (35 könyv és 18 sajtótermék), a Csendes Testvérek nyomdájából (33 könyv és 20 sajtótermék), a Gutenberg Nyomdából (29 könyv és 35 sajtótermék), az Ullmann Henrik nyomdájából (26 könyv és 8 sajtótermék) és a Victoria Nyomdából (16 könyv és 6 sajtótermék).

Az 1945 utáni első évek újraindult szellemi életében Temesváron 21 kiadó és egyesület összesen 76 kiadványa jelent meg, köztük a legtöbb a Litera Könyvkiadó, a Magyar Népi Szövetség és a Római Katolikus Népszövetség kiadásában. 1948-ban azonban, a nyomdák államosításával és a romániai könyvkiadás központosításával Temesvár önálló magyar könyvtermése teljesen eljelentéktelenedett. Csak 1970 után, az akkor létesített négy nyelvű *Facla Könyvkiadó hozott új lendületet a maga (1980-ig) kiadott 29 magyar nyelvű kiadványával. A kiadó magyar szerkesztője Mandics György volt. Az 1989-es változások után a nyomdák és a kiadók sora létesült Temesvárott is, amelyek döntő hányada magyar nyelvű könyvek megjelentetését is vállalja.

Az I. világháború előtt alakult egyesületek közül az 1920-as években tovább folytatta tevékenységét az *Arany János Társaság, amelynek élén Sztura Szilárd, majd Járosy Dezső állt. Rendezvényeket tartottak, irodalmi pályázatokat hirdettek, könyvek kiadását támogatták. Az évtized végétől azonban Draskóczy Ilma, Rech K. Géza, majd Pogány László elnöklelte alatt lanyhult, majd teljesen jelentéktelenné vált szerepe a város magyar kulturális életében, a háború alatt pedig teljesen megbénult. A II. világháború után Rech K. Géza, Debreczeni István és Endre Károly próbálkoztak meg felélesztésével (1947-ben Endre Károly egy verseskötete, 1948-ban Kubán Endre egy gyermekkönyve jelenik meg kiadásában), de az egyesületek feloszlását kimondó 1949-es törvény megjelenéséig tényleges irodalmi tevékenységet már nem sikerült felmutatnia.

1946-ban létrejött a Bánsági Magyar Írók Egyesülete, amely elnökül Markovits Rodiont választotta. A „népi demokrácia” kultúrpolitikája térnyerésének, megerősödésének és eldurvulásának időszakában azonban ez is megszűnt, s helyébe létrehozták 1948-ban az elméletileg több nyelvű, igazából román nyelvű Flacăra Irodalmi Kört, amelynek az ülésén kezdetben hevenyészten román fordításban olvasták fel a nemzetiségi szerzők alkotásait s vitatták meg azokat. A Romániai Írók Szövetségének megalakulása után a Szövetségnek Temesváron is jött létre fiókjá, amelynek tagsága Anavi Ádámmal és Gáspár Tiborral gyarapodott, vezetésében a magyar írók részéről Dimény-Herczka István és a költő-szobrász Szobotka András vett részt. 1951-ben a Flacăra Irodalmi Kör magyar tagozatából létrejött az *Ady Endre Irodalmi Kör, amely 1979-ben felvette elhunyt elnöke, Franyó Zoltán nevét. Temesvárról indult Bodor Pál, Deák Tamás, Majtényi Erik, Márki Zoltán, Szász János, Tóth Sándor pályája. A fiatalok helyben maradt vagy az 1960-as években ide került nemzedékéből Bárányi Ferencet és Ildikót, Mandics Györgyöt, valamint feleségét, M. Veress Zsuzsannát, Pongrácz P. Máriát, Szekernyés Jánost, M. Kiss Andrást, Gulyás Ferencet említhetjük.

A város zenei életében már a 19. század utolsó harmadában részt vettek magyar dalárdák is. 1871-ben alakult a Temesvári Zenekedvelők Egyesülete, 1875-ben a Temesvár Gyárvárosi Dal- és Zeneegylet, 1882-ben a Temesvári Dalkör, 1903-ban a Temesvári Magyar Dalárda, s ezeknek a háború után is működő kórusoknak a számát gyarapította, a közönség növekvő érdeklődését tanúsítva az 1920-ban létrejött Zenebarátok Társasága, amelyet Szana Zsigmond kezdeményezett és amely Neubauer Gedeon vezetésével nemzetiségre való tekintet nélkül megszólította a város zenebarátaait. Tagjai között volt Braun Dezső, Freund Leó, Járosy Dezső, Pogatschnigg Guidó, Tomm Béla. A Magyar Dalárda 1920-ban egyesült a postások énekkarával, s Gokler Antal, majd Szegő Ferenc karnagysága alatt nem csak országos dalosversenyeken aratott sikereket, de vendégszerepléssein is, Magyarországon és Hollandiában. Színvonal és hírnév tekintetében nem sokkal maradt el mögötte a Braun Dezső vezette Temesvári Dalkör és a Leviczky György dirigálta Glória Dalegylet sem. Amikor 1926-ban megalakult az Országos Magyar Dalosszövetség, Temesváron nem kevesebb, mint kilenc tekintélyes magyar énekkar működött.

Érdemleges előzményei voltak a temesvári magyar közművelődésnek is. 1928-ban jött létre a *Bánsági Magyar Közművelődési Egyesület, amelynek keretében – munkáját a környék magyarlakta településeire is kiterjesztve – népszerű ismeretterjesztő és tudományos előadásokra, irodalmi emlékünnepekre, színelőadásokra, kirándulásokra, táncestélyekre került sor. Irodalmi emlékünnepelein megemlékeztek Petőfi, Arany, Vörösmarty, Széchenyi István, Kisfaludy Károly, Kisfaludy Sándor, Katona József, Madách Imre, Kiss József életéről és munkásságáról. A 1929. dec. 1-én alakult Műkedvelő Szövetség a legkülönbözőbb profilú csoportokat egyesítette, irányította és védelte. Műkedvelők aktív részvételével ünnepélyes keretek között koszorúzták meg 1938-ban és 1939-ben a szabadfalusi Petőfi-emlékművet, meglátogatták a Temesváron elhunyt író-elődök sírját.

Jelentős eseménye volt a város magyar szellemi életének az 1930-ban Székely László műépítész tervei alapján közadakozásból felépült Magyar Ház felavatása. 1929 júniusának végén, Péter-Pál napján kezdődött el az építkezés, amikor pergamenre írt, fémszelencébe zárt emlékiratot falaztak be a késő utókor számára az épülni kezdő kultúrház alapjába: „A magyar kultúra várának ajánljuk e házat, amelyet a legnehezebb időkben a bánsági magyarság áldozatkészsége emelt”. Klein Jenő mérnök váratlan halála után Lázár László temesvári építőmester vette át az építkezési munkálatok vezetését, amelyek a gazdasági válság súlyosbodása dacára simán, különösebb fennakadások nélkül haladtak. A mutatós, háromszintes épület ünnepélyes felavatására 1930. nov. 29-én és 30-án került sor. A temesvári magyarság korszakos jelentőségű ünnepségét megtisztelték jelenlétükkel a kolozsvári, aradi, brassói nemzetiségi szervezetek és közösségek küldöttei is. Az est díszszónoka dr. Jakabffy Elemér országgyűlési képviselő, az OMP alelnöke volt, aki beszédében egyebek közt kijelentette, hogy megerősödött kultúregyesületeit kívánja elhelyezni az új épületben a bánsági magyarság, azt a műhelyt, amelyben a nemzeti érzést megacélozzák és abból a salakot kivetik. Az avatási ünnepségre megjelentették a dr. Páll György szerkesztette Magyar Ház Évkönyvet, amely az épület tető alá hozatalának története, az avatóünnepség műsorának ismertetése, az üdvözlő beszédek, levelek és táviratok szövegei mellett számos cikket, tanulmányt és beszámolót közölt a bánsági magyarság két világháború közötti helyzetéről, égető problémáiról, a társadalmi és kulturális egyesületek tevékenységéről.

Az épület formai megjelenésében is a bánásági magyarság életkedvét, tettekeszségét, áldozatos összefogásának erejét érzékeltette, jelezte. A belső terek kiképzésében a célszerűség szempontjai érvényesültek. A földszinten sorakozott az OMP bánásági tagozatának öt irodahelyisége, valamint a Temesvári Magyar Nőegylet két tágas, utcai szobája. A lépcsőfeljárát bal oldalán elhelyezkedő két szobát csupán széthúzható üvegfal választotta el egymástól, ami alkalmassá tette a helyiséget kisebb összejövetelek, tanfolyamok és ismeretterjesztő előadások befogadására. Bálók és multságok alkalmával itt rendezték be a büfét, amely hivatalos italmérési engedéllyel is rendelkezett. Az emeletre zárt s télen fűthető lépcsőház vezetett. A Magyar Ház egyik legfontosabb része – a 26 méter hosszú, kilenc ablakával az utcára néző nagyterem – az épület első emeletére került. A terem végében tökéletes világosító berendezéssel, színes függönnyel, praktikus kulissza-tartókkal felszerelt kisebb méretű színpadot alakítottak ki, amelyhez 12 muzsikuss befogadására alkalmas „zenekari árok”, valamint külön női és külön férfiöltöző járult. A nagyteremben 240 elmozdítható széket helyeztek el, amelyek mögött és között mintegy 60 állóhely maradt. A Magyar Ház nagyterme nemcsak gyűlések s népszerűsítő előadások megtartására bizonyult alkalmasnak, hanem hangversenyek, kiállítások, műsoros estélyek, műkedvelő előadások és táncmultságok megrendezésére is. Vonzó rendezvényei révén a Magyar Ház nagyterme a temesvári és a bánásági magyarság közkedvelt, népszerű találkozóhelyévé vált. A második emeleten két modern bérlekást alakítottak ki. A harmadik szinten egy háromablakos próbaterem és három tágas szoba nyert elhelyezést. A próbaterem a nagyszámú temesvári magyar énekkar és műkedvelő csoport rendelkezésére állt, míg az egyik szoba a Temesvári Magyar Dalárda, a másik a Bánásági Magyar Közművelődési Egyesület, a harmadik pedig az Arany János Társaság hivatali helyiségeként szolgált. Átmenetileg, ideiglenes jelleggel itt helyezték el a könyvtárat is. Hosszú, világos belső folyosó és mellékhelyiségek tartoztak még a legfelső traktushoz. Az alagsorban a házmasterlakáson, a fűtőkamrákon, a szénraktáron, a központi fűtés kazánházán, a mosókonyhán, a kamrákon és mellékhelyiségeken kívül egy tágas konyha, valamint a magyar cserkészotthon is helyet kapott.

Felépülte után a temesvári Magyar Ház nyomban a bánásági magyarság minden életmegnyilvánulásának színterévé és központjává vált. Nagyon élénk és sokrétű közeleti és művelődési tevékenység bontakozott ki itt az 1930-as évek elején és közepén. Az OMP bánásági tagozata, ifjúsági szakosztálya, a Temesvári Magyar Nőegylet, az Arany János Társaság, a Bánásági Magyar Közművelődési Egylet, a Temesvári Magyar Dalárda, a Műkedvelő Szövetség rendezésében egymást érték a különböző jellegű társas összejövetelek, népszerűsítő előadások, irodalmi estek és évfordulós megemlékezések, hangversenyek és a színjátszó együttesek előadásai, szórakoztató műsorok, valamint a kivilágos kivirradtig tartó, emlékezetes bálók, táncmultságok. A bánásági politikusok, írók, művészek és közéleti személyiségek mellett megfordult és előadást tartott a temesvári Magyar Házban Márton Áron, Kós Károly, Reményik Sándor, Nyíró József, Tavasz Sándor, Gyárfás Elemér, dr. Balogh Endre, dr. Sulyok István stb. A Magyar Házban helyezték el az OMP ifjúsági szakosztálya, valamint az Arany János Társaság könyvtárait, amelyeket a nagyközönség számára is megnyitottak. Dr. Jakabffy Elemér, a Magyar Kisebbség szerkesztője kezdeményezésére – aki politikusi emlékeit és tapasztalatait idéző előadássorozatot tartott a temesvári Magyar Házban – 1936-ban népkisebbségi jogi szakkönyvtár is létesült.

A szakkönyvtárat kezdetben Uhlyárik Béla ügyvéd és író, majd Schiff Béla újságíró és helytörténész vezette, aki a könyv- és folyóirat-gyűjtemény katalógusát is elkészítette.

A királyi diktatúra bevezetése után, hatósági intézkedés folytán 1938 áprilisában a temesvári Magyar Ház földszinti, emeleti és részben harmadik emeleti helyiségeit lezárták. Betiltottak mindenfajta gyülekezést, összejövetelt, magyar vonatkozású művelődési tevékenységet. Az 1940-es bécsi döntést követően és a II. világháború éveit pedig hol engedélyezték, hol betiltották a Magyar Ház működését, a falai közt hajlékra lelt magyar szervezetek és együttesek tevékenységét. Egyedül a Magyar Ház Rt. könyvtára tevékenykedhetett, amelynek állománya több ezer kötetrel gyarapodott. A Magyar Házba kerültek a beszüntetett olvasókörök gyűjteményei, a Magyarországra áttelepülők vagy a kisebb lakásokba átköltözni kényszerített zsidók könyvei. Gazdag volt a könyvtár hírlapgyűjteménye is. Átmenetileg a Magyar Ház fogadta be Dél-Erdély egyedüli magyar nyelvű napilapja, a Déli Hírlap szerkesztőségét is. A háború végén az orosz hadsereg hadikórházzá alakította át az épületet.

A II. világháborút követően a Magyar Népi Szövetség vette át Magyar Ház irányítását. Az épület ismét a bánsági magyarság társasági, kulturális és szellemi életének fórumává vált. Gazdag programtevékenységet fejtett ki falai között az 1945-ben megalakult Bartók Béla Népfőiskola. Gyakran rendeztek színelőadásokat, hangversenyeket, felolvasóesteket; a fiatalok szórakoztatására táncmulatságokat, bálokat szerveztek. Közös összefogással tágas szabadtéri színházat építettek a Magyar Ház udvarán. 1948-at követően erősödött a rendezvények politikai színezete, baloldali karaktere. A „polgári elemeket” egyre nyíltabban és durvábban távol tartották az itt tartott összejövetelektől, előadásoktól.

A Magyar Népi Szövetség felszámolása, 1953-as „önfeloszlata” után a Román Munkáspárt helyi vezetősége tette rá a kezét a bánsági magyarság által épített épületre. Hosszabb időn át a Román Kommunista Párt Temesvár városi szervezete székházaként szolgált. Az 1968-as közigazgatási átszervezés nyomán a román, magyar, német és szerb pártlap, valamint a frissiben alapított Facla Könyvkiadó szerkesztőségei költöztek az épületbe. Tulajdonképpen ekkor kezdődtek meg az épületen a nagyobb, gyökeresebb átalakítások. Megszüntették a színpadot, a nagytermet és az öltözőket: irodákká alakították át azokat. Felszámolták a szabadtéri színpadot, az udvarra egy új épületszárnyat emeltek a román napilap szerkesztősége számára.

A hagyományok szálának újrabogozására törekedve 1990 elején az épület gyűléstermében tartotta első megbeszéléseit, tanácskozásait az RMDSZ bánsági szervezete. Az épület visszaszerzését a kezdeti zavaros időkben elügyetlenkedték a bánsági magyarság vezetői. A Renașterea Bănățeană napilapot is megjelentető Timpress cég az Olaszországban élő, elfogultan nacionalista román pénzmágnás, Iosif Constantin Drăgan bekapcsolásával és segítségével privatizálta, s csalárd módon az épület nagyobb hányadát is megszerezte. Sőt telekkönyvileg is betábláztatta, amit korábban az RKP elmulasztott megtenni. A magyarság képviselői politikai és jogi úton is kétségbeesett erőfeszítéseket tettek és tesznek az épület visszaszerzése érdekében. Évek óta párhuzamosan folynak a perek. Mivel az RMDSZ-t nem ismerik el az egykori OMP illetve az MNSZ jogos örökösének, a Magyar Ház Rt. egykori részvényeseinek, téglajegy-tulajdonosainak örökösei jelentették be tulajdonigényüket az ingatlanra. Perel a hetilappá zsugorodott magyar újság, a Heti Új Szó szerkesztősége is. A visszaszolgáltatás ügye több sürgősségi kormányrendelet tárgyát is

képezte, de ezeknek sohasem szereztek érvényt. Az épületet továbbra is a Timpress sajtó-cég használja, amely rotációs gépet is beszerelt az épületbe. Csak magas szintű politikai döntés juttathatja vissza a jogos tulajdonosnak, a Bánság magyarságának.

A műkedvelő színjátszás mellett jelentősebb szerepe volt Temesvár magyar színházi életében a hivatásos színészetnek is. Az első színelőadást 1828-ban a Kassai Dal- és Szí- néstársaság tartotta, s a 19. század második felében különböző társulatok gyakran keres- ték fel az egyre növekvő számú és mind igényesebb ízlésű magyar közönséget. 1875-ben már az állandó színház felavatására is sor került, s ebben felváltva játszottak az I. világhá- borúig magyar, német, román és szerb nyelvű társulatok, együttesek. A magyar színjátszás kibontakoztatása a városban Krecsányi Ignác igazgatósága alatt (1888–99, 1902–14) ment végbe, s erre alapoztak a két világháború között itt szereplő társulatok is, amelyek közül elsőnek Sebestyén Géza, majd Róna Dezső, utánuk Fekete Mihály kapott koncesszió- t. Ő tudta magát a legtovább tartani, nem csak időben, hanem a színvonal tekintetében is. Amikor aztán 1926-ban alaptalan vádaskodások nyomán megvonták engedélyét, a temesvári magyar színészet hanyatlásnak indult. Az 1930-as évek végéig Róna Dezső, Franyó Zoltán, Szendrey Mihály, Szabadkai József, Jódy Károly, a kolozsvári Thália – s az időnként visszatérő Fekete Mihály – társulatai jelentek meg rövid időszakokra, míg aztán 1940 őszétől a magyar színjátszás politikai okok miatt teljesen ellehetetlenült és meg- szűnt. A II. világháborút követő években jött létre s az 1948-as államosításig tevékenyke- dett a B. Kulcsár Juliska vezette Temesvári Magyar Népszínház, amelyik az egyetemes és a magyar drámairodalom klasszikus és kortárs szerzőinek darabjait vitte színre.

Az 1950-es években a munkás műkedvelők éltették tovább Temesváron a magyar színházi hagyományokat, egészen 1954-ig, amikor csoportjukból megalakult a temesvári Állami Színház magyar tagozata, majd ebből 1957-ben az önálló temesvári Állami Magyar Színház. Az 1970-es években igen élénk volt a temesvári magyar diákok művelődési élete: *Thália néven diákszínházi társaságuk bemutatói, a M-Studio vezetőkes-rádió adásai, a Garabonciás együttes fellépései, hangversenyei, a Gyere velünk! turisztikai mozgalom kirándulásai, túrái, a Látóhatár önképzőkör szabadegyetemi jellegű előadásorozatai a vá- ros egész magyar közösségének érdeklődésére számíthattak.

A város és környéke művészeti életének kiemelkedő alkotói voltak Ferenczy József, Varga Albert, Szuhanek Oszkár, Podlipny Gyula, Lítteczky Endre, Kristóf-Krausz Albert, Krausz Ilona, Bánlaki Szőnyi István, Kóra-Korber Nándor, Gallas Nándor, Rubleczky Gé- za. A művészeti élet szervezett keretek közötti serkentésére, a művészetkedvelő közönség kialakítására és ízlésének fejlesztésére 1922-ben jött létre a Bánsági Szépművészeti Társa- ság, amely a 30-as évek végéig számos kiállítást szervezett. 1933-ban Kolozsvárról Temes- várra költözött át a szépművészeti főiskola, amelynek Kós András, Ferenczy Júlia, Kósa- Huba Ferenc, Bánlaki Szőnyi István, Gál Anna is a végzettjei közé tartozott.. A II. világhá- ború után, különösen az 1960-as években, amikor tehetséges fiatalok (Jecza Péter, Molnár Zoltán, Bertalan István, Kazinczy Gábor, Zimán Vitályos Magda, Szakáts Béla, Jecza Bíró Klára) telepedtek meg a városban, Temesváron valóságos művésztelep alakult ki és erősö- dött meg.

A város képzőművészeti élete akkor vett új lendületet, amikor 1990-ben, a temesvári Nyugati Egyetem keretében, megalakult a képzőművészeti kar, amely tanévről tanévre lendületesen fejlődött és gyarapodott. Korszerűen kiképzett és berendezett műemlék-

épületben, egy, az Osztrák–Magyar Monarchia korában emelt és felújított katonai lakatnyában, 12 szakon nyújt felsőfokú elméleti és gyakorlati képzését. A fakultás keretében mesterképző és doktori iskola is működik. Művésztanárként oktatott, illetve tanít itt jelenleg is Jecza Péter, Szakáts Béla és Kocsis Rudolf szobrászművész, Dávid Károly festő, Jakabházi Sándor grafikus, Zimán Vitályos Magda, Lihor Laza László, Jakobovits Márta iparművész és Szűcs Enikő designer. A temesvári képzőművészeti kar közel ezer hallgatója közt viszonylag sok a magyar diák. Tanulnak magyar növendékek a Tibiscus Magánegyetem design karán is. A Bánsági Magyar Napok rendezvénysorozat keretében minden esztendő tavaszán megrendezik a Temesváron tanuló magyar képzőművész-hallgatók csoportos tárlatát.

A tudomány terén inkább a műszaki diszciplínák örvendtek népszerűségnek és dicsekedhettek eredménnyel. Ez az ország itt működő s egyik legjelentősebb műszaki egyetemének köszönhető, ahol kiváló magyar tanárok tanítottak és tanítanak (Bakonyi Kálmán, Ferenczi András, Gyulai Ferenc, Hajdu József, Hatvany Csaba, Hegedűs Attila, Klepp Ferenc, Kovács Béla, Kovács Ferenc Vilmos, Pogány András, Preitl István, Sisak Ernő, Vékás László stb.). A temesvári Nyugati Egyetem különböző fakultásain oktatóként vagy kutatóként működött illetve tevékenykedik Albert Ferenc, Bálint István, Bálintfi Ottó, Bodó Barna, Bogáthy O. Zoltán, Grigercsik Jenő, Hegedűs Imre, Király Ferenc, Neumann Mária, Ohánovics Miklós, Ráduly Csaba, Salló Ervin, Toró Tibor. Az Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem tanári karát erősítette és erősíti Kurunczi Lajos, Matekovits György, Nagy József, Sándor István, Stössel István, Szabadai Zoltán.

Temesvár volt a színtere több, alapos felkészültségű történettudósoknak is, mint amilyen Pesty Frigyes, Szentkláray Jenő, Pontelly István, Ortvy Tivadar, Berkeszi István, Faragó János, Juhász Kálmán, Braun Dezső és Schiff Béla. Az 1970–80-as években az 1968-ban alakult, *Kisenciklopédia név alatt működő művelődési és tudományos szabadegyetem keretében szerveztek előadássorozatokat, amelyeken nem csak írók, de a természettudományok, a helytörténet, a zene, a képzőművészet, az orvostudomány képviselői, kutatók és alkotók (Albert Ferenc, Bálintfi Ottó, Bodó Barna, Egeressy László, Jecza Péter, Matekovits György, Salat Levente, Salló Ervin, Szekernyés János, Toró Tibor, Udvardy Zoltán) is tartottak előadásokat. A szabadegyetem kiadásában jelentek meg a 80-as években a Matekovits György szerkesztette Kilátó c. könyvsorozat sokszorosító eljárással készült kötetei.

A Temesvárott kezdődött 1989-es forradalmi eseményeket és a diktatúra bukását követően megújult, látványosan megélenkült az irodalmi és művészeti élet. Az Állami Magyar Színház felvette Csiky Gergely nevét, aki teológiai tanulmányait a Bánság fővárosában végezte, s akinek vígjátékírói pályája is részben ide kötődik. A megfiatalított és megerősödött társulatot foglalkoztató intézményt, amelynek az élén 1965-től 1990-ig Sinka Károly színművész állott, a rendszerváltozás mozgalmas időszakában igazgatóként Makra Lajos, Szekernyés János, Demeter András István, Szász Enikő, 2007-től pedig Balázs Attila színművész vezette illetve vezeti. Az együttes több produkciója is országos és nemzetközi sikert aratott, komoly szakmai visszhangot és érdeklődést keltett. Az előadásokat, a rendezőket és a színészek munkáját értékes díjakkal ismerték el. A színháznak immár néhány esztendeje nincs szerződött rendezője. Az egyetemes és a magyar drámairodalom klasszikusainak és kortárs szerzőinek darbjait jórészt meghívott játékmesterek – Miszlai István, Sándor János, Kovács Levente, Victor Ioan Frunză, Vass Zoltán Iván, Merő Béla, Ba-

rabás Olga, Hatházi András, Patkó Éva, Vadas László, Kövesdy István stb.– állították színpadra. A színház 2001-ben állandó bábtagozatot is létesített és működtetett. Egyéni irodalmi műsorokkal, összeállításokkal, önálló előadásokkal jelentkezett Ferenczy Annamária, Fall Iлона, Mátray László, Mátyás Imre Zsolt, Tar Mónika, Éder Enikő, Kocsárdi Levente, Kiss Csaba, Szilágyi Ágota. Stúdiótermében a Franyó Zoltán Irodalmi Körrel karöltve a társulat „hangos irodalmi újsággal” is közönség elé lépett néhányszor. Több könyvbemutató, irodalmi rendezvény, kiállítás házigazdája és színtere volt a Temesvári Csiky Gergely Állami Magyar Színház stúdióterme. A békéscsabai, újvidéki, szabadkai és aradi színtársulatok meghívásával a Temesvári Csiky Gergely Állami Magyar Színház minden évad végén euróregiósi színházi fesztivált szervez. Alapítása félszázados, illetve 55. évfordulóját ünnepi rendezvénysorozattal s Darvai Nagy Adrienn Állandóban változékonyan (Mv. 2003) c. könyvének, illetve emlékalbum (Tv. 2008) megjelentetésével köszöntötte. Az 1989-es változásokat követően a névadó Csiky Gergely darabjai mellett Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Herczeg Ferenc, Karinthy Frigyes, Molnár Ferenc, Heltai Jenő, Illyés Gyula, Tersánszky Józsi Jenő, Szép Ernő, Rejtő Jenő, Örkény István, Lázár Ervin, Csukás István, Márton Gábor, Csurka István, Göncz Árpád, Görgey Gábor, Kocsis István, Spiró György, Balogh Győző, Kiss Csaba, Parti Nagy Lajos, Szörényi Levente, Bródy János, Vadas László, Nagy András színművei képviselték a klasszikus és kortárs magyar drámairodalmat a társulat műsorrendjén, amelyen Kós Károly, Kányádi Sándor, Egyed Emese, Fodor Sándor és Szilágyi Domokos művei is helyet kaptak.

Temes megye magyar nyelvű sajtóját 1989 decemberéig a megyei pártlap, a Szabad Szó uralta. Ennek utódjaként indult 1989. dec. 23-án a Temesvári Új Szó. A napilap Bagoly címmel 1992 márciusáig magazin jellegű, szórakoztató mellékletet is megjelentetett, amelyet Románia-szerte terjesztettek. A szegedi Délvilág c. napilappal együtt adta ki 1994 novemberéig Az vég Temesvárbán című irodalmi-művészeti-közéleti mellékletét. A temesvári napilap 1994-től címet változtatott: Heti Új Szó címmel a Reflex Kft. kiadásában hetente lát nyomdafestéket, s Mindenki Kalendárium címmel minden esztendő végén tartalmaz, sok hely- és irodalomtörténeti témájú írást közlő évkönyveket jelentet meg. Emellett közérdeklődést keltő köteteket is kiad, kortárs szépirodalmi alkotásoknak viszont csak esetlegesen biztosít teret hasábjain.

1990 tavaszán Ezredvég címmel kísérlet történt színvonalas irodalmi-művészeti folyóirat kiadására is, négy szám után azonban anyagi források híján kénytelen volt beszüntetni megjelenését. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület bánsági szervezete adta ki az Útjelző c. lapot, amely turisztikai, természetvédelmi és helytörténeti írásokat közölt. Rendszeresen jelennek meg versek, prózai írások, esszék és helytörténeti írások a Kút c. református lapban, amely Gazda István lelkész szerkesztésében és az Új Ezredév Református Egyházközség kiadásában lát több mint tíz esztendeje nyomdafestéket. Fiókszerkesztőséget létesített és tart fenn Temesváron is az Aradon kiadott Fehér, Hunyad, Krassó-Szörény, Arad és Temes megyéket átfogó Nyugati Jelen c. napilap. Ígéretes, reménykeltő felélénkülés mutatkozott az 1990-es években a művelődési élet más területein is, sajnos nem sokáig: sorra felszámolódtak, kimúltak a irodalmi és közművelődési élet korábbi fórumai, szerveződései: beszüntette tevékenységét a Thália Diákszínjátszó Csoport, a Látóhatár önképzőkör, a Franyó Zoltán Irodalmi Kör s egyre ritkábban hallat magáról a Kisenciklopédia vázán létre jött Ormós Zsigmond Közművelődési Társaság.

Az irodalmi és közművelődési élet szervezését az 1990-es években alakult Temesvári Magyar Nőszövetség, a Szórvány Alapítvány, a Geml József Társaskör, a Techné Egyesület valamint a Temesvári Keresztény Magyar Egyetemisták Köre (TEKMEK) vállalta át. A Temesvári Magyar Nőszövetség biztosította néhány könyv megjelentetésének anyagi alapjait s másfél évtizede minden év tavaszán megrendezi a Bánsági Magyar Napokat, amelynek programjában immár hagyományosan író-olvasó találkozók, könyvbemutatók, szimpóziumok, irodalmi műsorok, évfordulás megemlékezések, képzőművészeti tárlatok, színházi előadások, néptáncbemutatók is szerepelnek. Elsősorban szociológiai kutatási programok szervezését tekinti feladatának a temesvári Szórvány Alapítvány, amely azonban egy ideje könyveket is ad ki s 2008-tól megjelenteti a Régi(j)óvilág c. negyedévi folyóiratot, amelynek Mészáros Ildikó a főszerkesztője. Teadélutánokat, irodalom- és helytörténeti megemlékezéseket, kirándulásokat szervez a Geml József Társaskör, amely Temesvár Osztrák–Magyar Monarchiabeli utolsó polgármesterének nevét viseli. A Temesváron élő és működő magyar nemzetiségű egyetemi tanárokat, tudományos kutatókat tömöríti a Techné Egyesület, amelynek összejövetelein időszerű szakmai kérdéseket elemeznek, beszélnek meg a résztvevők. Zenés-irodalmi összeállításokkal, népszerűsítő előadásokkal, vallásos rendezvényekkel, összejövetelekkel és kirándulásokkal vonzza fiatal tagjait a Temesvári Keresztény Magyar Egyetemisták Köre. A magyar vonatkozású rendezvények számottevő hányadának a Kós Károly Közösségi Központ nyújt otthont.

A rendszerváltással egyidős a Temesvári Rádió magyar nyelvű adása. Néhány nappal azt követően, hogy 1989. dec. 20-án az Opera téren tüntető többszáz ezres tömeg szabad várossá nyilvánította Temesvárt, három színházi ember – Fall Ilona, Koczka György és Albert Dénes – rendszeres, magyar nyelvű híradásokat honosított meg az akkor újraindult Szabad Temesvár Rádióban. 1990-től naponta egyórás adásidővel jelentkeznek a magyar szerkesztőség munkatársai középhullámon, 2007 óta pedig ultrarövid hullámon is. Szegedi rádiósokkal 1977 tavaszától kezdődően Európa hullámhosszán címmel havi rendszerességgel készítenek közös műsorokat, melyeknek magyar, illetve román nyelvű változatait mindkét adó közvetíti. Nemzetiségi műsorokat 1997 júliusa óta a Román Televízió temesvári területi stúdiója is sugároz: hetente egyszer (szerdánként) Banatica címmel, háromnegyed órában német (Bánsági krónika), magyar (Körkép a végekről) és szerb (Szerb látóhatár) nyelven jelentkezik műsorokkal. A magyar műsor a Temes, Arad, Krassó-Szörény és Hunyad megyében élő magyarok életének bemutatását tűzte ki elsődleges céljává. A magyar nyelvű adásokat 2007-ig Bartha Csaba szerkesztette, jelenleg Laslavic Tímea a vezetőriportere.

Az elhalálozások, elköltözések és kitelepülések következtében az ezredforduló után erősen megcsappant Temesvárott a magyar nyelven író költők, próza- és újságírók száma. Kevés magyar író él és alkot jelenleg a Bánság szívében. A rendszerváltozást követő évtizedekben szépirodalmi, hely- és irodalomtörténeti, társadalomtudományi, szakirodalmi, önéletrajzi és riportkönyveket adott ki Temesváron magyar nyelven Anavi Ádám, Bárányi Ferenc, Bárányi László Ildikó, Boér Jenő, Delesega Gyula, Fikl Klára, Higyed István, Jancsó Árpád, Kató Gizella, Kristóf Márta, Mandics György, Mátray László, Pálkovács István, Pongrácz P. Mária, Szekernyés János és Vámos Margit. A Nyugati Jelen Könyvek sorozatban Aradon láttak nyomdafestéket Anavi Ádám és Eszteró István verseskötetei, valamint Bárányi Ferenc regénye. Az elmúlt évtizedben Romániából Németországba áttelepült

szervezők közül többen – Billédy Ilona, Pap Tibor, Márton Anna stb. – temesvári kiadóknál jelentették meg kötetben visszaemlékezéseiket, útleírásaikat, elbeszéléseiket. A Temesváron, Romániában és Magyarországon kiadott magyar nyelvű könyvek és folyóiratok forgalmazására Temesvárott a Libris Könyvesbolt szakosodott.

IRODALOM: Ortway Tivadar: Temes vármegye és Temesvár város története. I–III. Bp. 1894–1914. – Berkeszi István: A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története. Tv. 1900; uő: Temesvár szabad királyi város kis monográphiája. Uo. 1900. – Temes vármegye és Temesvár. (Szerk. Borovszky Samu.) Bp. é. n. [1914] = In: Magyarország vármegyéi és városai. – Endre Károly: Hajnalodik. Temesvári Hírlap 1923. szept. 16.; uő: Erdélyi vagy trianoni irodalom? Temesvári Hírlap 1923. szept. 21. – Járosy Dezső: Színészetünk alkonya? Temesvári Hírlap 1924. aug. 12. – Geml József: Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből (1914. VI. 15. – 1919. IX. 4.) Tv. 1924; uő: Alt-Temesvar im letzten Halbjahrhundert. 1870–1920. Uo. 1927. – Topliceanu, Traian: Români și minoritățile în județul Timiș-Torontal. Uo. 1934. – Magyar Ház Évkönyv. (Szerk. Páll. György.) Uo. 1930. – A Bánsági Magyar Közművelődési Egyesület programja. Temesvári Hírlap 1931. febr. 7. – Ormos Iván: Van-e bánáti magyar irodalom? 6 órai Újság 1937. ápr. 11. – Jakabffy Elemér – Páll György: A bánsági magyarok húsz éve Romániában. 1918–1938. Bp. 1939. – Schiff Béla: Régi idők, régi emberek. Tv. 1941. – Braun Dezső: Bánsági rapszódia. Uo. é. n. – Timișoara 1944–1954. (Culegere de articole.) Uo. 1954. – Jebeleanu, Alexandru: Temesvár. Buk. 1964. – Franyó Zoltán: Az én színházam. (In: Utunk Évkönyv 1969. 44–47.) – Szekernyés János: Temesvár hétszáz éves. Brassói Lapok 1969/10; uő: Temesvár kövei – Krétarajzok a Józsefvárosból. Tv. 1999; uő: Jelkép és próbakő. A magyar kultúra házának szerepe és sorsa Temesvárott. Korunk 2002/4; uő: Temesvár reformátussága. Tv. 2002; uő: A kegyesrendiek temesvári főgimnáziuma épületegyüttesének centenáriuma. (In: Mindenki kalendáriuma – 2009.) Tv. 2009; uő: 75 éve hunyt el Székely László műépítész. (In: Mindenki Kalendáriuma – 2009.) Tv. 2009. – Izsák László: Irodalmi élet Temesvárott. Nagyvilág 1969/10. – Enyedi Sándor: A romániai magyar sajtó és tömegkommunikáció 1944 után. Regio-Kisebbségtudományi Szemle 1991/3. – Boér Jenő: Hogyan tovább, Franyó-kör? Művelődés 1992/4. – Beke György: A Magyar Ház csatája. Kortárs 2002/1; uő: Bartók szülőföldjén = Barangolások Erdélyben. IV. Bp. 2002. – Ioan Munteanu – Rodica Munteanu: Timișoara. Tv. 2002. — Borsi-Kálmán Béla: Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár. Bp. 2002. – uő: Őt nemzedék, és ami előtte következik... A „temesvári Levente-pör” (1919–1920). Bp. 2006. – Darvay Nagy Adrienne: Állandóban változókéonyan. Mv. 2003. – Dan N. Buruleanu – Florin Medelet: Timișoara. Povestea orașelor sale. Tv. 2004. – Gurzó K. Enikő: A Temesvári Magyar Ház történetéről (1922–2000). Művelődés 2005/2., 4. – Pataky Lehel Zsolt: Hetvenöt éves a Magyar Ház. Amíg magyar van a Bánságban, nem mondhatunk le róla! Nyugati Jelen 2005. nov. 28. – Temesvári Csiky Gergely Állami Magyar Színház Emlékalbum. 1953–2008. Tv. 2008. – Szekernyés Irén: Kényszerű elkésetttség. 150 éves a temesvári magyar nyelvű lapkiadás. Nyugati Jelen 2008. nov. 8.

(SZEKERNYÉS JÁNOS)